

וְלִפְנֵי מִי אַתָּה עֹתִיד לָתֵן דִּין וְחֶשְׁבוֹן? לִפְנֵי
מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וּבִכְרַת
תַּפְרוּשׁ מִן הַחֹטָא⁷³:

משנה ב

רַבִּי חֲנִינָא סֵגַן הַכֹּהֲנִים* אָמַר: הָיוּ מִתְפַּלְלִים
בְּשִׁלּוּמָה שֶׁל מַלְכוּת אֲפִילוּ שֶׁל אוֹמוֹת הָעוֹלָם,
שֶׁאֵלְמָלָא מוֹרָאָה, אִישׁ אֶת רַעְהוּ חַיִּים בְּלָעוּ
שֶׁכֶל הַגְּדוֹל מִחֲבָרוֹ בּוֹלַע אֶת חֲבָרוֹ⁷⁴.

ר' עובדיה מברטנורא
ב בשלומה של מלכות.
ואפילו של אומות העולם:
חיים בלעו. דכתיב (חבקוק א,
יד) ותעשה אדם כדגי הים, מה
דגים שבים כל הגדול מחבירו
בולע את חבירו, אף בני אדם
אלמלא מוראה של מלכות כל
הגדול מחברו בולע את חבירו
[עבודה זרה ד' ע"א]:

ביאורים והרחבות

73. גרסינן בסנהדרין (צא, א): אמר ליה אנטונינוס לרבי: גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן
הדין, כיצד? גוף אומר: נשמה חטאת, שמיום שפירשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר,
ונשמה אומרת: גוף חטא, שמיום שפירשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור. אמר ליה:
אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיה לו פרדס נאה והיה בו כפורות נאות,
והושיב בו שני שומרים - אחד חיגר ואחד סומא, אמר לו חיגר לסומא: בכורות נאות אני
רואה בפרדס, בא והרכיבני ונביאם לאכלם, רכב חיגר על גבי סומא והביאום ואכלום. לימים
בא בעל פרדס, אמר להן: בכורות נאות היכן הן? אמר לו חיגר: כלום יש לי רגלים להלך בהן?
אמר לו סומא: כלום יש לי עינים לראות? מה עשה, הרכיב חיגר על גבי סומא ודן אותם
כאחד. אף הקדוש ברוך הוא מביא נשמה חזוקה בגוף ודן אותם כאחד, שנאמר (תהלים נ, ד):
"יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו", "יקרא אל השמים מעל" - זו נשמה, "ואל הארץ
לדין עמו" - זה הגוף.

74. גרסינן בגמרא עבודה זרה (ד, א): מה דגים שבים כל הגדול מחבירו בולע את חבירו, אף
בני אדם אלמלא מוראה של מלכות כל הגדול מחבירו בולע את חבירו, והיינו דתנן: רבי חנינא
סגן הכהנים אומר: הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה של מלכות איש את
רעהו חיים בלעו.

עוד גרסינן במנחות (צח, א): תנן התם: שער המזרח עליו שושן הבירה צורה. מאי טעמא? רב
חסדא ורב יצחק בר אבדימי, חד אמר: כדי שידעו מהיכן באו. וחד אמר: כדי שתהא אימת
מלכות עליהן. אמר רבי ינאי: לעולם תהא אימת מלכות עליך, שנאמר (שמות יא, ח): "וירדו
כל עבדיך אלה אלי והשתחוּ לי לאמר", ואילו לדידיה (לפרעה) לא קאמר ליה (שישתחוּהו).
רבי יוחנן אמר מהכא, שנאמר (מלכים א יח, מו): "ויד ה' היתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ
לפני אחאב עד באכה יזרעאלה".

רבי חנינא סגן הכהנים

היה תנא בדור הראשון. לפי תארו היה סגן לאחרוני הכהנים הגדולים בבית המקדש בסוף
ימי בית שני, וראה בעיניו את החורבן. לאחר החורבן מצאנו אותו מוסר עדויות הנוגעות
לעבודות בית המקדש. זאת ועוד, רוב דברי תורתו של רבי חנינא סגן הכהנים קשורים בבית
המקדש ובהלכות הקשורות אליו, כדיני הקרבנות ודיני טומאה וטהרה. נראה שלאחר שראה
את מלחמות האחים בזמן המצור אמר את השנוי כאן: הָיוּ מִתְפַּלְלִים בְּשִׁלּוּמָה שֶׁל מַלְכוּת,
שֶׁאֵלְמָלָא מוֹרָאָה, אִישׁ אֶת רַעְהוּ חַיִּים בְּלָעוּ.

ר' עובדיה מברטנורא
יראי ה' איש אל רעהו. הרי
כאן שנים: וידום. לשון קול
דממה דקה, כדרך השונה יחידי
שהוא שונה בלחש: כי נטל
עליו. כאילו נתנית כל התורה
כולה היתה בעבורו בלבד:
ג ולא אמרו עליו דברי
תורה. ובברכת המזון

רבי חנניא בן תרדיון* אומר: שנים שיושבין
ואין ביניהן דברי תורה - הרי זה מושב
לצים⁷⁵ - בטלנים, שנאמר (תהלים א, א):
”ובמושב לצים לא ישב”. אבל שנים
שיושבין ויש ביניהם דברי תורה - שכינה
ביניהם, שנאמר (מלאכי ג, טז): ”אז נדברו יראי
ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב
ספר זכרון לפניהם ויראי ה' ולחשבי שמו”.

אין לי אלא שנים. מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה, שהקדוש
ברוך הוא קובע לו שכר? שנאמר (איכה ג, כח): ”ישב בדרך וידם כדרך
השונה יחידי שהוא בלחש, כי נטל עליו” היינו יכול שכתב⁷⁶.

משנה ג

רבי שמעון* אומר: שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי

ביאורים והרחבות

75. גרסינן בעבודה זרה (יח, ב): דרש רבי שמעון בן פזי: מאי דכתיב (תהלים א, א): ”אשרי
האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, ובדרך חטאים לא עמד, ובמושב לצים לא ישב”, וכי מאחר
שלא הלך - היכן עמד? ומאחר שלא עמד - היכן ישב? ומאחר שלא ישב - היכן לץ? אלא
לומר לך: שאם הלך סופו לעמוד, ואם עמד סופו לישב, ואם ישב סופו ללץ, ואם לץ, עליו
הכתוב אומר (משלי ט, יב): ”אם חכמת חכמת לך, ולצת לבדך תשא”.

76. גרסינן בברכות (ו, א): ומנין לשנים שיושבין ועוסקין בתורה ששכינה עמהם? שנאמר
(מלאכי ג, טז): ”אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וגו', מאי ”ולחשבי שמו”? אמר רב
אשי: חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשה. ומנין
שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו? שנאמר (שמות כ, כא): ”בכל המקום אשר
אזכיר את שמי, אבוא אליך וברכתיך”. וכי מאחר דאפילו חד, תרי מבעיא? תרי - מכתבן
מלייהו בספר הזכרונות, חד - לא מכתבן מליה בספר הזכרונות. וכי מאחר דאפילו תרי, תלתא
מבעיא? מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא (עשיית דין באה לעשיית שלום בעולם ואין בה דברי
תורה) ולא אתיא שכינה, קא משמע לן דדינא נמי היינו תורה. וכי מאחר דאפילו תלתא, עשרה
מבעיא? עשרה - קדמה שכינה ואתיא, תלתא - עד דיתבי.

רבי חנניא בן תרדיון

היה תנא בדור השלישי, בדורו של רבי עקיבא. מקום מושבו בסיכנין שבגליל התחתון. עסק
בגמילות חסדים והיה גבאי צדקה מפורסם בנאמנותו (עבודה זרה יז, ב). לא נמנע מלעסוק
בתורה גם כאשר הרומאים גזרו עונש מיתה למי שנתפס עוסק בתורה, ומשנתפס נהרג על
קידוש ה' ונשרף וספר תורה עמו, ובכך נמנה מעשרת הרוגי מלוכה. בתו ברוריה, המפורסמת
בתורתה ובחכמתה, נישאה לרבי מאיר.

רבי שמעון (רשב"י)

סתם רבי שמעון במשנה הוא רבי שמעון בן יוחאי, שחי בדור הרביעי של התנאים, כאשר
השלטון בארץ היה בידי הרומאים. הנשיא בתקופתו היה רבן שמעון בן גמליאל, הנשיא
השישי מבית הלל. עקב רדיפות השלטון, נאלצו רבי שמעון ובנו להסתתר במערה מבודדת

תורה, באלו אכלו מזבחי מתים - תקרובת
עבודת כוכבים, שנאמר (ישעיה כח, ח): "כי כל
שלחנות מלאו קיא צאה - כך כינה ישעיה
לתקרובת עבודה זרה, ואמר שכאילו כל השולחנות
מלאים תועבה זו בלי מקום" - בגלל שלא הזכירו
עליהם שמו של מקום. אבל שלשה שאכלו על
שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה, באלו
אכלו משלחנו של מקום ברוך הוא, שנאמר
הזכירו שמו של מקום ברוך הוא על השלחן: שנאמר וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'. מיד

ר' עובדיה מברטנורא
שמברכים על השלחן יוצאין
ידי חובתן, וחשוב כאילו אמרו
עליו דברי תורה. כך שמעת:
מזבחי מתים. תקרובת עבודה
זרה. דכתיב (תהלים קו, כח)
ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי
מתים: מלאו קיא צואה.
ועבודה זרה קרויה צואה,
דכתיב (ישעיה ל, כב) צא תאמר
לו: בלי מקום. בשביל שלא

ביאורים והרחבות

ונראה לי שהתנא באבות החמיר טפי על שתי רעות, האחת על עצם הבטלה, והשניה שלא
עוסקין ביניהם בד"ת, אמנם נראה שאם כל אחד לבד עוסק בתורה אין לומר בהם מושב
לצים. וראיתי שפירשו (עיין תויו"ט כאן ד"ה "הרי") שאפילו אם כל אחד לבד עוסק ולומד תורה
ואין ביניהם קשר של ד"ת נקרא מושב לצים, ולא נהירא פירושם, שהרי אמרו בגמרא מנין
שאפילו אחד שעוסק בתורה שכינה עמו וכו'. (אבל תוספות יום טוב שם העמיד זאת באופן מסויים.
ומקורו במדרש שמואל עיי"ש).

י"ג שנים (שבת לג, ב). בצעירותו היה מתלמידי חכמי יבנה. רבותיו המובהקים היו רבי
ישמעאל ורבי עקיבא, ורבי עקיבא אמר עליו: דייק שאני ובוראך מכירין כוחך (ירושלמי
סנהדרין א, ב). אמרו בגמרא סוכה (מה, ב) משום רשב"י: יכול אני לפטור את כל העולם
כולו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה, ואילמלי אלעזר בני עמי - מיום שנברא העולם ועד
עכשיו, ואילמלי יותם בן עוזיהו עמנו - מיום שנברא העולם עד סופו. עוד אמר: ראיתי בני
עליה והן מועטין (רואה אני לפי מעשה הבריות שבני עליה, כת המקבלין פני השכינה,
מועטים הם - רש"י), אם אלף הן אני ובני מהן, אם מאה הן אני ובני מהן, אם שנים הן אני
ובני הן.

ר' שמעון פיתח את דרכי לימודו של רבו ר' עקיבא, שדרכו היתה לדרוש את טעמי המקראות.
הגמרא (סנהדרין פו, א) מוסרת כי ר' שמעון חיבר לפי דרך זו (של מורו רבי עקיבא) את
הספרי, ובנוסף מצויה בידינו גם מכילתא לספר שמות מבית מדרשו. איסי בן יהודה אמר
עליו שהיה "שונה הרבה ומשכח קימעא". וכששאל רבי שמעון לאיסי בן יהודה "מפני מה
אתה מפטט דברי בפני תלמידי חכמים?" ענה לו: "וכי אמרתי עליך אלא שאתה שונה הרבה
ומשכח קימעא, ומה שאתה משכח - סובין של משנתך" (אבות דר' נתן פרק יח).

התמדתו בתורה היתה גדולה מאד, כל חייו היו מוקדשים רק לתורה עד שחכמים הגדירו את
רבי שמעון וחבריו "שתורתן אומנותן" (שבת יא, א), ופטרו אותו מלהתפלל כדי שלא יתבטל
מתורתו. בגמרא (בברכות לה, ב) מובא שאמר: אם אדם חורש בשעת חרישה, זורע בשעת
זריעה וקוצר בשעת קצירה, תורתו מתי נעשית? אלא אם ישראל עושים רצונו של מקום
מלאכתן נעשית על ידי אחרים. ואולי לכן אמר (לקמן משנה ז): הפוסק ממשנתו ואומר, מה
נאה אילן זה ומה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו.

(יחזקאל מא, כב): כאשר **"וידבר אלי** בדברי תורה - **זֶה הַשְּׁלָחַן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה'**" ששולחן שאמרו עליו דברי תורה הוא כמזבח שלפני ה':

משנה ד

רבי חנינא בן חכניאי* אומר: הניעור בלילה,
והמהלך בדרך יחידי, והמפנה אז לבו לבטלה
- רוב המפרשים גרסו: "ומפנה", וכך פירוש המשנה:
הניעור בלילה או המהלך בדרך יחידי, ובאחד
משניהם מפנה ליבו לבטלה - **הרי זה מתחייב**
בנפשו לפי שלילה הוא זמן למזיקים, והמהלך בדרך
הוא בסכנה מפני הליסטים, ואילו היו עוסקים בתורה
- היתה משמרתן:

ר' עובדיה מברטנורא
כשדיבר בדברי תורה נקרא
שולחן אשר לפני ה'. ויש
אומרים מראשו של מקרא הוא
יוצא, דכתיב והמזבח עץ שלש
אמות, אל תקרי אמות אלא
אמות, כמו יש אם למקרא.
שלש כנגד תורה נביאים
וכתובים, ואמרי לה מקרא
משנה ותלמוד. שצריך אדם
לדבר בהן על השלחן, ואז קרוי
שולחן אשר לפני ה'. כך פירש
רש"י: **ד הניעור בלילה**
והמהלך בדרך יחידי. ומחשב
בלבו דברי הבאי: הרי זה
מתחייב בנפשו. לפי שלילה
הוא זמן למזיקים, והמהלך
הוא זמן למזיקים, ואם היה מחשב בדברי תורה היתה

ביאורים והרחבות

77. **פירוש:** התנא מיידי דוקא בניעור לדברים בטלים (כמו שפירשנו למעלה), אבל ניעור לדברי תורה סימן יפה הוא לו, כדדרשין באבות דרבי נתן (כט, ג). וכן אמרו בעירובין (סה, א): **אמר רב יהודה: לא איברי ליליא אלא לשינתא. אמר רבי שמעון בן לקיש: לא איברי סיהרא אלא לגירסא.** אמרה ליה ברתיא דרב חסדא לרב חסדא: לא בעי מר מינס פורתא? אמר לה: השתא אתו יומי דאריכי וקטיני ונינום טובא. ועוד גרסינן בחגיגה (יב, ב): **אמר ריש לקיש: כל העוסק בתורה בלילה, הקדוש ברוך הוא מושך עליו חוט של חסד ביום, שנאמר (תהלים מב, ט): "יומם יצוה ה' חסדו", ומה טעם יומם יצוה ה' חסדו? משום "ובלילה שירה עמי". ואיכא דאמרי:** אמר ריש לקיש: כל העוסק בתורה בעולם הזה שהוא דומה ללילה, הקדוש ברוך הוא מושך עליו חוט של חסד לעולם הבא שהוא דומה ליום, שנאמר: "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי". ועוד גרסינן בתמיד (לב, ב): **תנא רבי חייא: כל העוסק בתורה בלילה - שכינה כנגדו, שנאמר (איכה ב, יט): "קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שפכי כמים לבך נכח פני ה'". ועוד גרסינן בסנהדרין (צב, א): ואמר רבי אלעזר: כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה - אש אוכלתו, שנאמר (איוב כ, כו): "כל חֶשֶׁךְ טמון לצפוניו, תִּאֶכְלֶהוּ אש לא גִּפְחַת, יִרַע שריר באהלו" - אין שריר אלא תלמיד חכם, שנאמר (יואל ג, ה): "ובשרידים אשר ה' קורא". ופרש"י:**

חנינא בן חכניאי

היה תנא בדור השלישי והרביעי, מתלמידי רבי עקיבא. מחכמי יבנה הצעירים הנקראים "דנין לפני חכמים" (סנהדרין יז, ב), ידע הרבה לשונות (ירושלמי שקלים ה, א). התכונה של שנאת הבטלה (כפי שמשמע ממשנתו) בלטה אצלו כאשר ישב שנים עשרה שנה ברציפות בבית מדרשו של רבי עקיבא רבו. מסופר בגמרא כתובות (סב, ב) כי כשחזר הביתה שמחה אשתו, ומרוב שמחה יצאה נפשה ומתה. עמד והתפלל ואמר: רבונו של עולם! ענייה זו, זו שכרה (לאחר שהמתנה כל כך הרבה שנים)? נעשה לו נס וחייתה. ודרשו עליה: אם זכה - עזר, זו אשתו של ר' חנינא בן חכניאי (בראשית רבה יז, ג).

ר' עובדיה מברטנורא

תורתו משמרתו: ה עול מלכות. משא מלך ושרים: דרך ארץ. עמל וטורח הפרנסה, לפי שמלאכתו מתברכת: הפורק ממנו עול תורה. האומר קשה עולה של תורה ואיני יכול לסובלה: ו עשרה שהיו יושבים בדיון. גרסין: בעדת אל. ואין עדה פחותה מעשרה, שנאמר במרגלים

משנה ה

רבי נחוניא בן הקנה* אומר: כל המקבל עליו על תורה - לשקוד על התורה ולהתמיד בה - מעבירין ממנו על מלכות - עול תשלום מיסים ועל דרך ארץ - עול פרנסה, שאינו צריך לעמול הרבה לפי שמלאכתו מתברכת⁷⁸. וכל הפורק ממנו על תורה - נותנין עליו על מלכות ועל דרך ארץ שכן אדם לעמל יולד:

משנה ו

רבי חלפתא בן דוסא איש כפר חנניה* אומר: עשרה שישבין ועוסקין בתורה - שכינה שרויה ביניהם להאיר עיניהם בחכמה, שנאמר (תהלים פב, א): "אלהים נצב בעדת אל" ואין עדה פחותה מעשרה. ומניין אכלו חמשה שישבין ועוסקין בתורה, ששכינה ביניהם? שנאמר (עמוס ט, ו): "הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יסדה" - כלומר השכינה שהיא

ביאורים והרחבות

כל חשך טמון לצפוניו - כל לילה צפון נחבא ממצפוני התורה, שאין דברי תורה נשמעין באותו בית. "תאכלהו אש לא נופח" - זה אשו של גיהנם, שאין צריך נפוח. "ירע שריד באהלו" - מי שרע בעיניו שיש שריד באהלו. 78. נראה לי ששני סוגי דרך ארץ הם: באחד - הכוונה למידות, ועל זה אמרו (תנ"ך) "דרך ארץ קדמה לתורה". ובשני - הכוונה למלאכה או סחורה, ועל זה גרסינן בגמרא ברכות (לב, ב): תנו רבנן: ארבעה צריכין חיזוק ואלו הן: תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ. תורה ומעשים טובים מניין? שנאמר (יהושע א, ז): "רק חזק ואמץ מאד לשמור ולעשות ככל התורה", "חזק" - בתורה "ואמץ" - במעשים טובים. תפלה מניין? שנאמר (תהלים כז, יז): "קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'". דרך ארץ מניין? שנאמר (שמואל ב, יב): "חזק ונתחזק בעד עמנו וגו'". פירש"י: צריכין חזק - שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו. "דרך ארץ" - אם אומן הוא לאומנתו, אם סוחר הוא לסחורתו, אם איש מלחמה הוא למלחמתו. (ראה לעיל ב, ב - "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ", ובברטנורא ובתוספות יו"ט שם). במשנתנו הכוונה גם לסוג השני.

רבי נחוניא בן הקנה

היה תנא מהדור השני. היה דורש את התורה בכלל ופרט, ומסר דרך זו לתלמידו רבי ישמעאל (שבועות כו, א). הצטיין בחסידות ובמידות נעלות, וכששאלוהו תלמידיו: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא נתכבדתי בקלון חברי, ולא עלתה על מטתי קללת חברי, וותרן בממוני הייתי (מגילה כח, א).

רבי חלפתא בן דוסא איש כפר חנניה

רבי חלפתא שבמשנתנו היה, כנראה, תלמידו של רבי מאיר. מקומו, כפר חנניה, הוא בגבול שבין הגליל העליון והגליל התחתון.

בשמים יורדת למטה לארץ כשיש שם "אגודה", דהיינו חמשה בני אדם, שמשמעות "אגודה" הוא מה שאדם אוגד בידו אחת שהיא בת חמש אצבעות. **וּמִנֵּין אֶפְלוּ שְׁלֹשָׁה? שְׁנָאֹמֶר** (תהלים פב, א): **"בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט"** "ואלהים" פירושו בית דין של שלשה דיינים, שהקב"ה משתתף איתם בשעת הדין.

וּמִנֵּין אֶפְלוּ שְׁנֵים? שְׁנָאֹמֶר (מלאכי ג, טז): **"אֶזְנוֹ נִדְבְּרוּ יְרָאִי ה' אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ, וַיִּקְשֹׁב ה' וַיִּשְׁמָע" וְגו'.**

וּמִנֵּין אֶפְלוּ אֶחָד? שְׁנָאֹמֶר (שמות כ, כא): **"כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר אֶת שְׁמִי אָבּוֹא אֵלָיְךָ וּבִרְכִיתִיךָ"**

משנה ז

רַבִּי אֱלֵעָזָר אִישׁ בְּרִתּוֹתָא* אוֹמֵר: תֵּן לוֹ צְדָקָה לעני, וכן כל מעלה או כח שחנן ה' אותך השתמש בו שהכינה שהיא בשמים יורדת למטה לארץ כשיש שם אגודה עוסקים בתורה. ומנין אפילו שלשה, שנאמר בקרב אלהים ישפוט, שהדיינים הם שלשה: כי נטל עליו. לשון סכך. תרגום וסכות, ותטל, כלומר שהכינה סוככת עליוכי נטל עליו. לשון סכך. תרגום וסכך, ותטל (שמות מ, ג), כלומר שהכינה סוככת עליו: ז תן לו משל. לא תמנע מלהתעסק בחפצי שמים בין בגופך בין בממונו,

רבי אלעזר איש ברתותא

היה תנא בדור השלישי. רבן שמעון בן גמליאל ורבי שמעון בן יוחאי, חכמי הדור הרביעי, מוסרים משמו דברי הלכה (משנה ערלה א, ד). הצטיין במיוחד במתן צדקה, כמסופר עליו בגמרא תענית (כד, א): אלעזר איש בירתא (ברתותא), כד הוו חזו ליה גבאי צדקה הוו טשו מיניה (כשראוהו גבאי צדקה היו בורחים ממנו), דכל מאי דהוה גביה יהיב להו (שכל מה שהיה לו היה נותן להם). יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה (יום אחד הלך לשוק לקנות נדוניה לבתו), חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה (ברחו ממנו), אזל ורהט (רץ) בתרייהו, אמר להו: אשבעתיכו, במאי עסקיתו (השביע אותם במה אתם עוסקים)? אמרו ליה: ביתום ויתומה (ענו לו שהם אוספים כסף לחתונת יתום ויתומה). אמר להן: העבודה (שבועה)! שהן קודמין לבתי. שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו (נתן להם את כל כספו שהיה בידו שהיה מיועד לחתונת בתו, ונתן להם). פש ליה חד זוזא, זבן ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא (נשאר לו שקל אחד, קנה בו מעט חיטה ושם אותם במחסן החיטים). אתאי דביתהו, אמרה לה לברתיה: מאי אייתי אבוך (אשתו שאלה את בתה: מה הביא אבא)? אמרה לה: כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה (ענתה לה שכל מה שהביא נמצא במחסן החיטים). אתאי למיפתח בבא דאכלבא, חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי (הדלת לא נפתחה מרוב חיטים, שהתמלא המחסן על ידי נס שנעשה לו), אזלא ברתיא לבי מדרשא,

ר' עובדיה מברטנורא
שאינך נותן משלך, לא מגופך
ולא מממונך, שאתה וממונך
שלו: מה נאה אילן זה מה
נאה ניר זה. הוא הדין לכל
שיחה בטלה, אלא שדיבר
בהווה שדרך הולכי דרכים
לדבר במה שרואים בעיניהם.
ויש אומרים, דאשמעין רבותא
דאע"ג דעל ידי כן הוא מברך
ברוך שככה לו בעולמו, אע"פ
כן מעלין עליו כאילו מתחייב
בנפשו, מפני שהפסיק משנתו:
ניר. תלם המחרישה, כמו נירו
לכם ניר (ירמיה ד' ג'): ח כל
השוכח דבר אחד
ממשנתו. בשביל שלא חזר
עליה, מעלין עליו כאילו
מתחייב בנפשו. שמתוך
שכחתו הוא בא להתיר את
האסור ונמצאת תקלה באה על
ידו, ושגגתו עולה זדון. אי נמי
כאילו מתחייב בנפשו, לפי
שאותה משנה היתה משמרתו,
ועכשיו ששכחה אינה
משמרתו: תקפה עליו משנתו.
שהיתה קשה עליו ומתוך
הקושי שבה שכחה:

בקודש, מתוך הכרה שכל מה שאתה נותן זה מושלך
- משל הקב"ה, שאתה ושלך שלו. וכן בדור
הוא אומר כשגייס את העם להתנדב לבניין
המקדש, אמר (דברי הימים א כט, יד): "כי מן
הפל ומידך נתנו לך".

רבי שמעון אומר: המהלך בדרך ושונה
ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה
ומה נאה ניר - תלם המחרישה זה והוא הדין לכל
שיחה בטלה - מעלה עליו הפתוב פאלו מתחייב
בנפשו הואיל ובטל מהתורה המגנת והמצלת,
מסתכן בנפשו:

משנה ח

רבי דוסתאי ברבי ינאי* משום רבי מאיר
אומר: כל השוכח דבר אחד ממשנתו מחמת
התרשלות שלא חזר על תלמודו - מעלה עליו
הפתוב פאלו מתחייב בנפשו, שנאמר (דברים
ד, ט): "רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן
תשכח את הדברים אשר ראו עיניך".

יכול אפלו תקפה עליו משנתו - שהיתה קשה
עליו, ומתוך הקושי שבה שכחה? תלמוד לו
(שם): "ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך" - הא
אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו

מחמת התרשלות, אבל מאונס - פטור⁷⁹:

ביאורים והרחבות

79. גרסין ביומא (לה, ב): ואמר רבי אלעזר: כל המשכח דבר מתלמודו גורם גלות לבניו,

אמרה ליה: בוא וראה מה עשה לך אוהבך, אמר לה: העבודה! הרי הן הקדש עליך ואין לך
בהן אלא כאחד מעניי ישראל.

רבי דוסתאי ברבי ינאי

היה תנא בדור החמישי. נראה שהיה תלמידו של רבי מאיר, שכן הוא מוסר בשמו מאמרי
אגדה והלכה. חי בדורו של רבי יהודה הנשיא. בבבלי גיטין (יד, ב) מובא שיצא לבבל עם ר'
יוסי בן כיפר. עוד גרסין בגמרא בבא בתרא (י, א) במעלת הצדקה, דרש רבי דוסתאי ברבי
ינאי: בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם: מדת בשר ודם, אדם מביא דורון גדול
למלך, ספק מקבלין אותו הימנו ספק אין מקבלין אותו הימנו, ואם תמצא לומר מקבלין אותו
ממנו, ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה פני המלך, והקדוש ברוך הוא אינו כן, אדם נותן
פרטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר: "אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך".

משנה ט

רבי חנינא בן דוסא* אומר: כל שיראת חטא קודמת להקדמתו - שרואה ביראת החטא את תכלית לימודו - הקדמתו מתקיימת במידותיו ובמעשיו. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו - שלומד להשגת דעת ולא לעשות - אין חכמתו מתקיימת שכיוון שמתכחש לה במעשיו, הוא קץ בה ומניחה⁸⁰.

הוא - רבי חנינא בן דוסא הנה אומר: כל שמעשיו מרבין מוחכמתו - שדעתו בעיקר להרבות במעשים טובים - חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרבה מעשיו - שלומד ואינו מקיים אין חכמתו מתקיימת⁸¹.

ר' עובדיה מברטנורא

ט כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו. אני שמעתי, שמקדים במחשבתו יראת חטאו לחכמתו, שהוא חושב בלבו אלמוד בשביל שאהיה ירא חטא. וזה על דרך שאמרו תחלת המחשבה היא סוף המעשה: חכמתו מתקיימת. שהחכמה מביאתו למה שלבו חפץ והוא נהנה בה: וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו. שאינו לומד על מנת לעשות, הואיל ואין לבבו פונה להיות ירא חטא: אין חכמתו מתקיימת. שמתוך שהיא מונעת אותו מללכת אחרי שרירות לבו הוא קץ בה ומאסה ומניחה: כל שמעשיו מרובים מוחכמתו. הכא מיירי שזריז במצות עשה, ולעיל בכל שיראת חטאו קודמת לחכמתו איירי שנוהר במצות לא תעשה:

ביאורים והרחבות

שנאמר (הושע ד, ו): "ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני". רבי אבהו אמר: מורידין אותו מגדולתו, שנאמר (שם): "כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי". עוד גרסינן בקידושין (ל, א): תנו רבנן: (דברים ו, ז) "ושננתם" - שיהו דברי תורה מחודדים בפיו, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד.

80. גרסינן בנדרים (כ, א): תניא: "בעבור תהיה יראתו על פניכם" - זו בושה, "לבלתי תחטאו" - מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא, מכאן אמרו: סימן יפה באדם שהוא ביישן. אחרים אומרים: כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני.

81. כתב רבינו יונה בספרו שערי תשובה (שער ב, י): כאשר ישמע מוסר החכמים והמוכיחים, יקשיב וישמע ויחזור בתשובה, ויקבל בלבו כל דברי התוכחות ושלא יגרע דבר

רבי חנינא בן דוסא

היה תנא בדור הראשון של התנאים. חי בסוף ימי הבית השני, היה תלמיד חבר לרבן יוחנן בן זכאי ושניהם גרו בגליל התחתון. היה מופלא במידותיו ובמעשיו, עד שאמרו במכילתא (יתרו פרשה ב): "אנשי אמת" כגון רבי חנינא בן דוסא וחבריו. על אף שהיה עני מרוד לא רצה לקבל מתנת חיים מאחרים, ולא עוד, אלא שכל העולם היה ניזון בזכותו, כדגרסינן בברכות (יז, ב): דאמר רב יהודה אמר רב: בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת. בגלל יושרו וצדקתו המופלאה זכה שתפילותיו התקבלו לפני הקב"ה, ולכן בכל עת לפני המלך, זקוקים לתפלה, הן הפרט והן הכלל, רבי חנינא בן דוסא היה עומד בתפילה כעבד לפני המלך, ונענה (תענית כד-כה, ברכות לג-לה). בנוסף לכוח תפילתו היה מלומד בניסים. היה ידוע גם בזהירותו בכבוד השבת ובהפרשת תרומות ומעשרות, ומסופר על חמורו שלא אכל מתבואה

ר' עובדיה מברטנורא

משנה י

י כל שרוח הבריות נוחה הימנו. כל מי שאהוב למטה בידוע שהוא אהוב למעלה: שינה של שחרית. שהולך וישן עד שעונת קריאת שמע

הוא - רבי חנינא בן דוסא הָיָה אומֵר: כָּל שְׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נֹחָה הֵימָנוּ - רוּחַ הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימָנוּ לפי ששם שמים מתקדש על ידו. וְכָל שְׂאִין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת נֹחָה הֵימָנוּ - ששונאים אותו בגלל מידותיו הרעות - אֵין רוּחַ הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימָנוּ

לפי ששם שמים מתחלל על ידו⁸².

ביאורים והרחבות

מדבריהם. והנה האיש הזה ברגע קטן יצא מאפלה לאור גדול, כי עת אשר יאזין ויסכים ולבבו יבין ושב ויקבל ביום שמעו דברי המוכיח, וקיים עליו להיותו עושה ככל אשר יורוהו תופשי התורה מן היום ההוא ומעלה להזהר כאשר יזהירוהו יודעי בינה לעתים, עלתה בידו התשובה ונהפך לאיש אחר. ומעת אשר קבל כזאת במחשבתו וגמר עליו ככה בלבבו, קנה לנפשו זכות ושכר על כל המצות והמוסרים ואשרי כי צדק נפשו בשעה קלה. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (מכילתא בא יב, ב): (שמות יב, כח) "וילכו ויעשו בני ישראל" - וכי מיד עשו, והלא לא עשו עד י"ד לחדש? אלא כיון שקבלו עליהם לעשות מעלה עליהם הכתוב כאלו עשו מיד. ואמר באבות של רבי נתן (כב, א): כל שמעשיו מרובים מחכמתו - חכמתו מתקיימת, שנאמר (שמות כד, ז): "נעשה ונשמע". ביאור הדבר, כי האיש אשר קבל על נפשו בלב נאמן לשמור ולעשות על פי התורה אשר יורוהו ועל המשפט אשר יאמרו לו היושבים על המשפט, יש בידו מן היום הזה שכר על כל המצות, על אשר שמעה אזנו מדברי התורה וְתָבֵן להם, ועל הדברים אשר לא גלו אזנו עליהם עדנה, וצדק לבש, וקנה זכות על הנגלות אליו ועל כל נעלם מעיניו. ואחרי זאת, יום יום ידרוש וישקוד על דלתות מוכיחיו וישכיל מכל מלמדיו. ונמצא האיש הזה מעשיו מרובין מחכמתו, כי לא ידע את הדבר והנה שכרו אתו, וכענין מה שאמרו ישראל בסיני: "נעשה ונשמע", שהקדימו קבלת המעשה על נפשם לפני השמיעה. ובענין אחר לא יתכן שיהיו מעשי האדם מרובין ממה שהוא יודע.

82. גרסינן בגמרא ברכות (יז, א): מרגלא בפומיה דאביי: לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך משיב חמה, ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק, **כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ויהא מקובל על הבריות**. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק. עוד גרסינן ביומא (פז, א): (דברים ו, ה) "ואהבת את ה' אלהיך" - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה, אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר (ישעיה מט, ג): "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר". אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, פלוני שלמד תורה - ראו כמה מקולקלין

שלא עישרוה כראוי (אבות דר' נתן פרק ח). בתלמוד רבו הסיפורים עליו יותר מאשר מימרותיו, וכך מובנים גם דבריו במשנתנו: כל שמעשיו מרובים מחכמתו - חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו - אין חכמתו מתקיימת. וכן המשנה הבאה משקפת את אישיותו היא: כל שרוח הבריות נוחה הימנו - רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו - אין רוח המקום נוחה הימנו.

ר' עובדיה מברטנורא
עוברת: ויין של צהרים. מושך
לבו של אדם, דכתיב (קהלת ב'),
ג) למשוך ביין את בשרי,
ומביא אותו לידי שכרות:
ושיחת הילדים. מבטלת את
אבותיהם מלעסוק בתורה:
וישיבת כנסיות של עמי
הארץ. שמתכנסים ומדברים
בדברים בטלים: יא המחלל
את הקדשים. המביא קדשי
המזבח לידי פגול ונותר וטמא,
או המועל ונהנה בין בקדשי
מזבח בין בקדשי בדק הבית:
והמבזה את המועדות. ימים
של חול המועד, עושה בהן

**רבי דוסא בן הרפנס* אומר: שנה של
שחרית** - שאדם מוסיף לישון מתוך עצלות, בשעה
שהוא צריך לקום, ויין של צהרים שמביאו לידי
שכרות, ושיחת הילדים המשעשעת ומושכת,
ומבטלים בה זמן רב, וישיבת כנסיות של
עמי הארץ העוסקים בדברים בטלים - מוציאין
את האדם מן העולם:

משנה יא

**רבי אלעזר המודעי* אומר: המחלל את
הקדשים** - המטמא אותם או מועל בהם, בין קדשי
מזבח ובין קדשי בדק הבית, והמבזה את
המועדות - חול המועד, שעובד בו או נוהג בו מנהג

ביאורים והרחבות

מעשיו, וכמה מכוערין דרכיו, ועליו הכתוב אומר (יחזקאל לו, כ): "בָּאֵמֹר להם עם ה' אלה ומארוצו
יצאו". ופירש"י: את זו קרא הכתוב חילול השם, כשאדם חשוב עובר עבירה ופורענות באה עליו,
והכל אומרים מה הועילו לו, ראה החסידים והחכמים רעה באה עליהם, שנאמר (שם): "ויחללו
את שם קדשי", ובמה חללוהו? באמור עליהם - הנכרים שגלו ביניהן - ראו עם ה' אלה ולא יכול
להצילם שלא יגלו, נמצא שם שמים מתחלל וכבודו מתמעט.

רבי דוסא בן הרפנס

היה תנא בדור הראשון, בן דורו של רבן יוחנן בן זכאי. האריך ימים לאחר החורבן ואנו עדים
לפסיקותיו בחבורת חכמי יבנה, ויש אומרים שרבי חנינא בן דוסא היה בנו. מסופר עליו
במשנה ראש השנה (ב, ח-ט): מַעֲשֶׂה שֶׁבָּאוּ שְׁנַיִם וְאָמְרוּ: רִאֲיוֹנָהוּ שְׁחִירָתָא בְּמִזְכָּח וְעִרְבִיתָא
בְּמַעְרָב. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נָוִי: עַדִּי שֶׁקָּרָהֶם. כְּשֶׁבָּאוּ לִיבְנָה קִבְּלוּ רַבָּן גְּמְלִיאֵל. וְעוֹד בָּאוּ
שְׁנַיִם וְאָמְרוּ: רִאֲיוֹנָהוּ בְּזִמְנָה, וְגָלִיל עֲבָדוּ לֹא נִרְאָה, וְקִבְּלוּ רַבָּן גְּמְלִיאֵל. אָמַר רַבִּי דוֹסָא בֶּן
הֶרְפִּינס: עַדִּי שֶׁקָּרָהוּ! הֵיכָל מַעֲיָדִין עַל הָאֵשׁ שֶׁיִּלְדָּה, וְלִמְחֹר כְּרִסָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם? אָמַר לוֹ רַבִּי
יְהוֹשֻעַ: רֹאֶה אֲנִי אֶת דְּבָרְךָ. שְׁלַח לוֹ רַבָּן גְּמְלִיאֵל: גִּזְרִנִּי עֲלֶיךָ שֶׁתְּבֹא אֶצְלִי בְּמִקְלָךְ
וּבְמַעוֹתֶיךָ יוֹם הַכְּפוּרִים שֶׁחַל לְהִיּוֹת בְּחֻשְׁבוֹנָךְ... בָּא לוֹ אֶצֶל רַבִּי דוֹסָא בֶּן הֶרְפִּינס, אָמַר לוֹ:
אִם בָּאִין אָנוּ לְדוֹן אַחֵר בֵּית דִּינָא שֶׁל רַבָּן גְּמְלִיאֵל, צְרִיכִין אָנוּ לְדוֹן אַחֵר כָּל בֵּית דִּין וּבֵית דִּין
שֶׁעֲמֵד מִימּוֹת מִשָּׁה וְעַד עַכְשָׁיו...

על גדולתו וחשיבותו הרבה בעיני חכמים מצינו בגמרא יבמות (טז, א): **בימי רבי דוסא בן
הרכינס התירו צרת הבת לאחין, והיה הדבר קשה לחכמים מפני שחכם גדול היה.** וכשבאו
לפניו אמר להם שאח יש לו ושמו יונתן והוא הורה כבית שמאי, אך רבי דוסא מסר להם
בשם חגי הנביא שהלכה כבית הלל, שצרת הבת אסורה.

רבי אלעזר המודעי

היה תנא בדור השלישי מהעיר מודיעין. בר מחלוקתו היה רבי יהושע בן חנניה, והיה מצוי
תדיר בין חכמי יבנה. מרוב חביבות דבריו ציפו למוצא פיו, ורבן גמליאל היה אומר: עדיין אנו
צריכים למודעי (שבת נה, ב). הוא היה בעל אגדה, וכל מאמריו הם באגדה ולא בהלכה. רבי
אלעזר המודעי היה דודו של בר כוכבא, בימי המצור על ביתר חשד בו בר כוכבא שהוא עומד
להשלים עם הרומאים והרגו (ירושלמי תענית ד, ה).

חול באכילה ושתיה, והמלביין פני חברו על ידי שמביישו ברבים⁸³, והמפר בריתו של אברהם אבינו עליו השלום שלא מל או שמושך עורלתו, והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה - שמפרש בה פירושים שאינם נכונים, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים - אין לו חלק לעולם הבא אם לא חזר בתשובה, שחטאים אלה חמורים מחטאים אחרים, שבשאר חטאים אפשר לומר שיצרו תוקפו, אבל אלו אינם באים אלא מצד ביזוי דבר ה'⁸⁴:

ר' עובדיה מברטנורא מלאכה או נוהג בהן מנהג חול באכילה ושתיה: והמלביין פני חברו ברבים. המתבייש פניו מאדימות תחלה ואח"כ מתלבנות. שהנפש יש לה שתי תנועות אחת לחוץ ואחת לפנים, וכשמביישין את האדם, בתחלה הרוח מתנועע לצד חוץ כמי שמתמלא חמה ופניו מאדימות, וכשאינו מוצא טענה כיצד יסיר הבושת ההוא מעל פניו, הוא דואג בקרבו ונכנס הרוח לצד פניו מפני הצער,

ופניו מתכרכמים ומתלבנים. וזהו שאמרו [בבא מציעא נ"ח ע"ב] בענין ההלבנה, דאזיל סומקא ואתי חיורא: והמפר בריתו. שלא מל, או שמל ומושך ערלתו לכסות המילה כדי שלא יראה שהוא מהול: והמגלה פנים בתורה. שמראה פנים ופירושים בתורה שלא כהלכה. כגון המתרגם ומזרעך לא תתן להעביר למולך (ויקרא י"ח, כ"א), ומזרעך לא תתן לאעברא לארמיותא. ואין זה פשוטו של מקרא. ובכלל זה הדורש דרשות של דופי. פירוש אחר, מגלה פנים, שמעיו פניו לעבור על דברי תורה בפרהסיא ביד רמה ואין לו בושת פנים: אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים. ולא חזר בתשובה מאחד מעבירות הללו שבידו, אע"פ שבאו עליו יסורים ומת ביסורים, אין לו חלק לעולם הבא. אבל אם חזר בתשובה קודם מותו, אין לך דבר שעומד בפני התשובה:

ביאורים והרחבות

83. עיין ברטנורא ד"ה "המלביין פני חברו ברבים". גרסינן בגמרא בבא מציעא (נח, ב - נט, א): אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: **נוח לו לאדם שיבא על ספק אשת איש, ואל ילביין פני חברו ברבים.** מנא לן? מדדרש רבא, דדרש רבא: מאי דכתיב (תהלים לה, טו): "ובצלעי שמחו ונאספו קרעו ולא דמו"? אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם! גלוי וידוע לפניך שאם היו מקרעים בשרי לא היה דמי שותת לארץ, ולא עוד, אלא אפילו בשעה שעוסקין בנגעים ואהלות, אומרים לי: דוד! הבא על אשת איש - מיתתו במה? ואני אומר להם: מיתתו בחנק ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלביין את פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה: אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא, ואמרי לה: אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: **נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש, ואל ילביין פני חברו ברבים,** מנא לן? מתמר, דכתיב (בראשית לח, כה): "היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה".

84. גרסינן בסנהדרין (צט, א): תנו רבנן: (במדבר טו, לא) "כי דבר ה' בזה ומצותו הפר הכרת תכרת" - זה האומר אין תורה מן השמים. דבר אחר: "כי דבר ה' בזה" זה אפיקורוס. דבר אחר: "כי דבר ה' בזה" - זה המגלה פנים בתורה, "ואת מצותו הפר" - זה המפר ברית בשר. "הכרת תכרת" - הכרת בעולם הזה, תכרת לעולם הבא. מכאן אמר רבי אליעזר המודעי: המחלל את הקדשים, והמבזה את המועדות, והמפר בריתו של אברהם אבינו, והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, והמלביין פני חברו ברבים - אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. תניא אידך: "כי דבר ה' בזה" - זה האומר אין תורה מן השמים, ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא

משנה יב

ר' עובדיה מברטנורא

יב הוי קל לראש. לפני אדם גדול זקן ויושב בראש בישיבה, הוי קל לעבוד עבודתו ולשמש לפניו: ונוח לתשחורת. לאדם בחור ששערותיו שחורות אינך צריך להקל עצמך כל כך, אלא תעמוד לפניו בנחת ובישוב: והוי מקבל וכו'. נגד כל אדם בין ראש בין תשחורת תעמוד בשמחה. מקבל, כמו מקביל. מתורגם נגד, קביל (בראשית ל"א, ל"ב). פירוש אחר, הוי קל לראש, בראשיתך כשאתה בחור הוי קל לעשות רצון בוראך, ובזקנותך כשהושחרו פניך מפני הזקנה תהא נוח לו:

רבי ישמעאל* אומר: הוי קל לראש - עשה עצמך קל וזריז כלפי אדם גדול זקן ויושב בראש, לשרתו ולעשות רצונו, ונוח לתשחורת - צעיר ששערותיו שחורות, כלפיו אמנם אינך חייב להקל בכבודך, אך התנהג עימו בנחת ומתינות, והוי מקבל את כל האדם בין זקן ובין צעיר, בין חכם ובין הדיוט בשמחה:

ביאורים והרחבות

משה מפי עצמו, זהו "כי דבר ה' בזה", ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו, זה הוא "כי דבר ה' בזה".

רבי ישמעאל בן אלישע

היה מגדולי התנאים בדור השלישי. בילדותו נלקח בשבי ונפדה על ידי רבי יהושע שהכיר בו שיהיה מגדולי ישראל (גיטין נח, א). מרביתו - רבי יהושע בן חנניה, רבי אליעזר הגדול, רבי נחוניא בן הקנה. ידידו וחברו הקרוב היה רבי עקיבא. העמיד תלמידים רבים ומבית מדרשו יצאו מדרשי הלכה רבים. רבי ישמעאל ניסח את שלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהם, וקבע כי "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (ספרי במדבר, קיב). דרכו בלימוד היתה ללכת לפי הבינה הישירה ולא בהכרח לדקדק בכל אות ובודאי לא בכל קוץ כרבי עקיבא חברו, עד שאמר ש"דיברה תורה כלשון בני אדם" (מכילתא בשלח). כוחו היה גדול גם בהגדה ואמרו עליו שהיה חכם גדול ובקי באגדות (מועד קטן כח, ב). פעם אחת לא שמע לדברי חכמים שאמרו לא לקרוא בשבת לאור הנר, ואמר: אני אקרא ולא אטה. וכשהטה, כתב על פנקסו: "לכשיבנה בית המקדש אביא חטאת שמינה" (תוספתא שבת א, יג).

לימוד התורה היה אצלו עיקר העקרים, וכששאל ממנו אלעזר בן דמה בן אחותו: מהו ללמוד חכמה יוונית לאחר שלמד את כל התורה? השיבו במקרא "לא ימוש ספר התורה הזה מפיק, והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמה יוונית (מנחות צט, ב). ואף על פי כן הורה לתלמידיו לזרוע בשעת זריעה ולקצור בשעת קצירה, והרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם (ברכות לה, ב).

גדולה היתה ענותנותו, חסידותו ואהבתו לעמו, שנינו בנדרים (ט, י): ומעשה באחד שפָּנַד מבית אֲחוֹתוֹ עֲנִיָּה, וְהִכְנִיסוּהָ לְבֵית רַבִּי יִשְׁמָעֵאל וַיְפֹהֶ. אָמַר לוֹ רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, בְּנִי, לֹא נִדְרָתָ? אָמַר לוֹ: לֹא. וְהִתִּירוּ רַבִּי יִשְׁמָעֵאל. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה בָּכָה רַבִּי יִשְׁמָעֵאל וְאָמַר: בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל נָאוֹת הֵן, אֲלֹא שְׁהַעֲנִיּוֹת מִנִּלְתָּן. וּכְשָׁמַת רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, הָיוּ בְנוֹת יִשְׂרָאֵל נוֹשְׂאוֹת קִינָה, וְאוֹמְרוֹת: בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל אֵל רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּכִינָה. וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּשֹׁאֵל (שמואל ב א, כד): "בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל אֵל-שֹׁאֵל בְּכִינָה".

ר' עובדיה מברטנורא

מחריש חכם יחשב: יד חבה יתירה נודעת לו. רמב"ם פירש, חבה יתירה הראה הקב"ה לאדם שהודיעו ואמר לו ראה שבראתיך בצלם, שהמטיב לחברו ומודיעו הטובה שעשה עמו, מראה חבה יתירה יותר משאילו הטיב עמו ואינו חשוב בעיניו להודיעו הטובה שעשה עמו. ויש לפרש, חבה יתירה נודעת לו, חבה גלויה ומפורסמת, שלא בלבד אהבה מסותרת היה לו למקום ברוך הוא עם האדם אלא אף חבה גלויה וידועה לכל: שנאמר כי לקח טוב. כל מעשה בראשית שנאמר בו וירא אלהים כי טוב, לא נברא אלא בשביל התורה שנקראת לקח, כמה דאת אמר (דברים ל"ב, ב') יערוך כמטר לקחי: טו הכל צפוי. כל מה שאדם עושה בחדרי חדרים גלוי לפניו: והרשות נתונה. בידו של אדם לעשות טוב ורע, כדכתיב (שם ל', ט"ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים וגו': ובטוב העולם נדון. במדת רחמים. ואע"פ כן אין הכל שוין במדה זו, לפי

משנה יד

הוא - רבי עקיבא ה"ה אומר: חביב אדם שנברא בצלם אלהים. חבה יתרה נודעת לו - שהקב"ה אמר לו זאת וגילה לו שנברא בצלם, שנאמר (בראשית ט, ו): "כי בצלם אלהים עשה את האדם".

חביבין ישראל שנקראו בנים למקום אפילו בשעה שחוטאים. חבה יתרה נודעת להם - שהודיעם הקב"ה שנקראו בנים למקום, שנאמר (דברים יד, א): "בנים אתם לה' אלהיכם".

חביבין ישראל, שנתן להם פלי חמדה שהיא התורה. חבה יתרה נודעת להם שנתן להם פלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר (משלי ד, ב): "כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזבו".

משנה טו

משנה זו היא המשך דברי רבי עקיבא: הפל צפוי - הכל ידוע מראש לקב"ה, אבל והרשות נתונה לאדם לעשות מה שרוצה, לבחור בטוב או ברע, ובטוב - במדת הרחמים העולם נדון ולא במידת הדין. והכל לפי רב המעשה שההתמדה במעשים טובים מחזקת בליבו ובנפשו של האדם את המעלות הטובות⁸⁹:

שהכל לפי רוב המעשה. המרבה במעשים טובים נותנים לו רחמים מרובים, והממעט במעשים טובים ממעטים לו ברחמים. פירוש אחר, והכל לפי רוב המעשה, לפי רוב מעשיו של אדם הוא נדון, אם רוב זכויות זכאי, אם רוב עונות חייב. ורמב"ם פירש, הכל צפוי, כל מעשה בני אדם מה שעשה ומה שעתיד לעשות הכל גלוי לפניו, ולא תאמר כיון שהקב"ה יודע מה שיעשה האדם א"כ הוא מוכרח במעשיו שיהיה צדיק או רשע, כי הרשות נתונה בידו לעשות טוב ורע ואין שם דבר שיכריחוהו כלל, וכיון שכן הוא, בטוב העולם נדון, להפרע מן הרשעים וליתן שכר טוב לצדיקים. שהחוטא חטא ברצונו, ראוי שיענש. והצדיק היה צדיק ברצונו, וראוי שיקבל שכר: והכל לפי רוב

ביאורים והרחבות

89. נראה לי לבאר, שכוונת המשנה היא, שאע"פ שהכל צפוי וגלוי לפני הקב"ה, ורואה הוא את האדם בכל רגע ורגע, אין זה מונע מן האדם לעשות את אשר יחפוץ, ואפילו בניגוד למה שצוהו השי"ת. ועוד, אע"פ שהרשות נתונה אין הקב"ה מתחשב במעשיו של האדם במידה שבחר בדרך הרע, כי את העולם הוא מנהיג במדת הרחמים, אך מנקודת מבט של האדם עצמו הכל לפי רוב המעשה.

ר' עובדיה מברטנורא
וקורא תגר כנגד דינו של מקום
ברוך הוא: ויש להם על מה
שיסמוכו. על הפנקס, ועל
החנוני שהוא נאמן על פנקסו.
כך היסורים הללו הן נסמכים
על מעשיו של אדם הנזכרים
לפני המקום ברוך הוא, אף על
פי שהם נשכחים מן האדם:
והדין דין אמת. שאין הקב"ה
בא בטרוניא עם בריותיו [ע"ז ג'
ע"א]: והכל מתקן לסעודה.
אחד צדיקים ואחד רשעים יש
להם חלק לעולם הבא לאחר
שגבו מהן את חובן: יז אם אין
תורה וכו'. אין משאו ומתנו
יפה עם הבריות: אם אין דרך
ארץ וכו'. סוף שתורתו

והאדם זוכר את חובו ומצדיק עליו את הדין, ופעמים
ששוכח והוא קורא תיגר על דינו של הקב"ה, ויש
לָהֶם - לגבאים על מה שִׁיסְמוּכוּ שהרי הכל
רשום, וְהַדִּין דִּין אֱמֶת - שאין הקב"ה גובה יותר
ממה שמגיע לו⁹⁰, וְהַכֹּל מִתְקַן לְסַעוּדָה - בין
צדיקים ובין רשעים יש להם חלק לעולם הבא אחר
שגבו מהם את חובם:

משנה יז

רבי אלעזר בן עזריה* אומר: אם אין תורה -
שלא קרא ולא שנה ולא שימש תלמידי חכמים - **אין**
דִּרְךְ אֶרֶץ - אינו בעל מוסר ומידות. **אם אין דִּרְךְ**
אֶרֶץ - אדם שמידותיו רעות ואינו נוהג יפה עם
הבריות - **אין ערך לתורה** שכן התורה מתחללת
ונמאסת על ידו⁹¹.

ביאורים והרחבות

90. גרסינן בשבת (י, א): כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב
כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית. וכן בבבא בתרא (ה, ב): במתניתא
תנא: (דניאל יב, ג) "והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע" - זה דיין שדן דין אמת לאמתו. וכן
בסנהדרין (ז, א): אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל דיין שדן דין אמת לאמיתו,
משרה שכינה בישראל, שנאמר: "אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט". ובכל מקום
גרסינן "דין אמת לאמיתו", וכתבו התוספות (ב"ב שם ד"ה דין) לאפוקי דין מרומה, היינו
כשהדיינים יודעים שהעדים משקרים. וכאן בבית דין של מעלה אין צורך לומר "לאמיתו" כי
אין לפניו עוולה, והכל אמת ויציב וקיים, לפיכך לא שנה כאן 'והדין דין אמת לאמיתו'.
91. כתוב במדרש ויקרא רבה (פרשה ט פסקה ג): דאמר רבי ישמעאל בר רב נחמן: עשרים

רבי אלעזר בן עזריה

היה תנא בדור השלישי, מגדולי חכמי יבנה, כהן מיוחס (דור עשירי לעזרא הסופר) ועשיר
מופלג (ברכות כז, ב). עסק הרבה במדרשי ההלכה והאגדה. בזכות חכמתו, ייחוסו ועושרו
עלה לכס הנשיאות על אף גילו הצעיר - בן שמונה עשרה שנים בלבד, כאשר הדיחו את רבן
גמליאל מנשיאותו על כך שלא נהג כבוד ברבי יהושע. וגם כאשר החזירוהו לרבן גמליאל -
לא הורידו את ר' אלעזר מגדולתו. ביום שנתמנה לנשיא, סילקו את שומר הפתח של בית
המדרש, ונוספו מאות תלמידים לבית המדרש (ברכות כח, א). אמרו עליו: ולמה היה רבי
אלעזר דומה? לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו: שמן טוב יש
עמך? פולייטין יש עמך? אפרסמון יש עמך? ומוצאין הכל עמו. כך היה רבי אלעזר בן עזריה,
בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו, שאלו במקרא, אומר לו. במשנה, אומר לו. במדרש, אומר
לו. בהלכות, אומר לו. באגדות, אומר לו. כיון שיצא מלפניו הוא מלא טוב וברכה (אבות דרבי
נתן פרק יח). על אף שהיה עשיר גדול ידע לומר כי קשים מזונות של אדם כקריעת ים סוף
(פסחים קיח, א), ואם אין קמח אין תורה (משנתנו).

ר' עובדיה מברטנורא
 משתכחת ממנו: אם אין דעת
 וכו'. דעת, הוא שמוצא טעם
 לדבר. ובינה, הוא שמבין דבר
 מתוך דבר אבל אינו מראה לו
 טעם. ואם אין דעת לתת טעם
 לדבר אין בינה, אחר שלא ידע
 טעמו של דבר כאילו לא ידעו.
 ומכל מקום הבינה היא קודמת,
 לפיכך אם אין בינה אין דעת:
 אם אין קמח אין תורה. מי
 שאין לו מה יאכל היאך יעסוק
 בתורה: אם אין תורה אין
 קמח. מה יועיל לו הקמח
 שבידו, הואיל ואין בו תורה, נוח
 לו שלא היה לו קמח והיה מת
 ברעב:

אם אין חכמה להשכיל בגדולת ה' - **אין יראה**
 - מהחטא, **אם אין יראה** - **אין חכמה** - מי
 שאינו רואה ביראת חטא את תכלית החכמה, אין
 חכמתו מתקיימת (לעיל משנה ט).

אם אין בינה להבין דבר מתוך דבר - **אין דעת**
 - אינו יכול לתת טעם לדבר, **אם אין דעת** - שאינו
 יודע לתת טעם לדבר - **אין בינה** - סימן שלא הבין
 כראוי⁹².

אם אין קמח - אין לו מה יאכל - **אין תורה** -
 היאך יעסוק בתורה?! **אם אין תורה** - **אין ראוי**
 שיהיה לו קמח שחיים ללא תורה הם חסרי ערך.
הוא - רבי אלעזר בן עזריה **היה אומר: כל**
שחכמתו מרבה ממשעשיו שלומד תורה ואינו
 מקיימה למה הוא דומה? **לאילן שענפיו מרבין**

ושרשיו מעטין, והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו, שנאמר (ירמיה
 יז, ח): **"והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבוא טוב, ושכן חררים במדבר**
ארץ מלחה ולא תשב".

אבל כל שמעשיו מרבין מחכמתו, למה הוא דומה? לאילן שענפיו
מעטין ושרשיו מרבין, שאפלו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו
אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר (שם, פסוק ח): **"והיה כעץ שתול על**
מים ועל יבל ישלח שרשיו, ולא יראה כי יבא חם, והיה עלהו רענן,
ובשנת בצרת לא ידאג, ולא ימיש מעשות פרי".

ביאורים והרחבות

וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה, הדא הוא דכתיב (בראשית ג, כד): **"לשמור את דרך**
עץ החיים": "דרך" - זו דרך ארץ, ואחר כך "עץ החיים" - זו תורה. וכן תנא דבי אליהו רבה
(פ"א): "לשמור את דרך" - זו דרך ארץ, "עץ החיים" - מלמד שדרך ארץ קדמה לעץ החיים.
ואין עץ החיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה. מכאן נראה "לחדש" שגם

תלמיד חכם חייב בדרך ארץ!

⁹² **פירוש:** בינה היא הבנת דבר מתוך דבר. דעת היא נתינת טעם לדבר. מי שאינו מבין את
 הנלמד עד כדי הבנת דבר מתוך דבר, גם אינו יודע לתת לו טעם. ואם אינו יודע לתת טעם
 לדבר, סימן הוא שלא הבינו כראוי.